

~~30690~~ / 21. а

Видавництво „Відродження“

випускає дешеві і загально-доступні книжечки з красного письменства й різних областей знання. Книжечки виходять серіями по 10 № у кожній, в розмірі від 1 до 3 арк. друку й ціною від 10 до 20 коп. книжечка.

В перший десяток увійдуть такі твори української літератури:

- № 1. Ів. Котляревський, Наталка Полтавка.
- № 2. Гр. Квітка-Основ'яненко, Перекотиполе.
- № 3. М. Гоголь, Сорочинський ярмарок.
- № 4—5. Т. Шевченко, Гайдамаки.
- № 6. Марко Вовчок, Три оповідання (Два сини, Викуп, Чари).
- № 7. Ів. Нечуй-Левіцький, Рибалка Панас Круть.
- № 8. Ів. Франко, До світла.
- № 9. В. Стефаник, Синя книжочка.
- № 10. [REDACTED], [REDACTED] й им. оповід.

При кожній книжечці портрет і короткий життєпис автора.

Другий десяток міститиме популярно-наукові розвідки про всякі справи українського й світового життя. Друкують ся:

БОРИС ГРІНЧЕНКО.

✂ БАЙДА ✂

Й ІНШІ ОПОВІДАННЯ

~~30690~~

21 А.

Ціна 15 коп.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ВІДРОДЖЕННЄ“.

— Ч. 21. —

60K

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 46110

2006

Борис Грінченко.

Борис Дмитрович Грінченко народився 27 листопада 1863 р. в дрібно-панській змосковленій сім'ї. Українська свідомість прокинулася в нього по прочитанню Шевченка ще на 14-м році, коли він був у 3-й класі реальної гімназії в Харкові. З п'ятої класи вигнали його за читання „нелегальної літератури“. Через якийсь час після того він склав іспит на сільського вчителя (1881 р.) і по-

ступив на службу в казенну палату канцеляристом. Плата була невеличка (10 рублів місячно), доводило ся досить бідувати, жити десь в кутку у шевця, обідати через день. Потім, покинувши канцелярську роботу, дістав Грінченко посаду вчителя і також не мало бідував, поки не одержав кращої посади завідача двохкласової школи в укр. селі Нижня Сироватка на Харківщині, на 25 рублів місячної плати. Тут він одружив ся (1884 р.) з молодію учителькою М. Гладиліною, що стала йому вірною товаришкою в житті і праці. (Дружина Грінченка також відома в нашій літературі яко поетка і авторка численних популярних книжочок для народу, які писала під прибраним імям М. Загірня). Одначе й тут довго не вибув Грінченко, бо за укр. народопроевітню роботу зроблено на нього донос і він мусів покинути школу й поїхав на Херсонщину статистиком, де і вибув 1½ року. Від осени 1887 р. бачимо його знову вчителем у с. Олексіївці Слavyносербського пов. Тут пробув він 6 років і в 1894 р. переїхав на службу у Чернігів до губ. земської управи, де й вибув 5 років, спершу діловодцем оціночної комісії, а вкінці секретарем управи.

Опріч служби мав Грінченко в Чернігові багато укр. роботи коло видавництва укр. популярних книжочок для народу та коло впорядкування укр. музею Тарнавського. З приводу сього впорядкування вийшли у Грінченка непорозуміння з земськими зборами, ворожими до всього українського, і він, не взявши грошей за впорядкованне, пішов зі служби (1899 р.). Від того часу жив виключно літературною працею. В 1902 р. переїхав до Києва, де розвинув живу літературну й громадську роботу. На жаль грудна хвороба, зароблена ще в початках учительської служби, підкосила його здоровле. За порадою лікарів виїхав Грінченко до Італії, але було вже за пізно на лічення. Сухоти звели Грінченка в могилу в розвіті духових сил. Помер він 23 квітня 1910 р. в Оспедалеті. Тіло письменника перевезено на Україну й торжественно поховано в Києві.

На літературне поле виступив Грінченко вже в 1881 р., коли надруковано в Галичині в часописі „Світ“ кілька його поезій. Від того часу не закидав він пера й подарував укр. письменству цілий ряд творів, як із красного письменства, так і з письменства наукового. Крім того склав він багато приступних книжочок для народнього і дитячого читання, як от житєписи Гутенберга, Гарфільда, Ів. Котляревського, Гр. Квітки, Є. Гребінки, Івана Виговського, „Серед крижаного моря“, „Велика пустиня Сахара“, „Фінляндія“, „Робінзон“, „Про грім та блискавку“, „Брацтва й проствтня справа на Україні“, „Оповідання з української старовини“, „Як жив укр. народ“, „Чому у нас досі нема доброго ладу“, „Чого нам треба“, „Українська граматка“, „Рідне Слово“ — укр. читанка, „Книжка казок віршом“ і ин.)

Крім поезій, окремі збірки котрих вийшли в Харкові 1884 р. „Пісні“, у Києві 1887 р. „Нові пісні і думи“, у Львові 1893 р. „Під хмарним небом“, у Чернігові 1895 р. „Пісні та думи“, у Києві 1903 р. „Писання“ т. I. й ин., писав він ще „Байки“ Чернігів 1895, Київ 1911), оповідання й повісти, які друкували ся головню в галицькій „Зорі“ і вперше вийшли окреим виданням у Львові в 1891—92 рр. під заголовком „Твори Василя Чайченка“. Пізнійше друковано їх і на Україні 1897—1898 рр. у Чернігові („Хатка в балді“ і „Оповідання“) та Києві („Писання“ т. II., 1903 р.). Повістей написав Грінченко пять: „Соняшний промінь“, „На роспутті“,

„Серед темної ночі“, „Під тихими вербами“ й „Брат на брата“. Перші чотири недавно наново видавала дружина його в Києві, а остання вийшла по його смерті у Львові.

Поза тим писав багато Грінченко на громадські теми, про всякі справи укр. життя, спершу в галицьких та буковинських укр. часописах („Зоря“, „Правда“, „Життя і Слово“, „Буковина“ й окремо під ріжними псевдонімами: В. Чайченко, П. Вартовий, Б. Вільхівський, Л. Яворенко), потім в „Літературно-Науковім Віснику“, „Київській Старині“, „Новій Громаді“ і „Раді“. Особливу увагу звертав він на шкільну справу, написавши про неї кілька гарних книжок, як от: „Якої школи нам треба“, „Народні вчителі й українська школа“ й ин. В науці записався Грінченко як дуже пильний і поважний збирач укр. етнографічного матеріалу (Етнографіческіє матеріали, 3 томи, Чернігів 1896—1899 р., „Изъ усть народа“, Чернігів 1901 р.), а особливу заслугу положив своїм покажчиком до укр. етнографічного матеріалу і дослідів над ним („Література українскаго фольклора“, Чернігів 1901) і великим українсько-російським **словарем** (4 томи, Київ 1907—1909). Крім того визначився Грінченко в укр. письменстві як гарний перекладач з чужих літератур, збогативши нас перекладами творів Гавтмана, Шіллера й ин. європейських письменників.

З М І С Т:

	стор.
Байда	3
Зустріч	12
Непокірний	21

Б а й д а.

Степан Петрович Корнієнко йшов додому з уряду з канцелярії в губернському місті Н. Хоч місто Н. було і в північно-східній Великоросії, але вже і в його давно зазирнула весна, давно прогнала сніги, повисушувала калюжі та багна і наробила замість їх багато пилу по вулицях. Се останне дуже не подобало ся Степанови Петровичу: поки перейшов він додому, його рот, ніс, вуха були повні того поганого сірого пилу. Степан Петрович і так натовивсь за своїми офіціяльними паперами, а тут іще сей пил! Хоч-би швидче в хату та вмити ся.

Ось нарешті той провулок, де він живе, ось і будинок майора Путилова, що в його Степан Петрович наймає квартиру. Звісно, краще було-б не наймати її, а мати свій власний будинок; але-ж Степан Петрович чоловік ще молодий (37-й рік йому), та й ранг його невеличкий: тільки „столоначальник“ губернаторської канцелярії, та й годі. Ну, а як-же його в таких літах і за таким рангом придбаєш будинок? Треба ще послужити!

Але квартира в його не погана: кабінет (в йому він і спить), їдальня та вітальня, oprіч хатинки для слуги. Степан Петрович дума, що чоловік має потребу робити, їсти, одпочивати, — ну, й чужу людину иноді в себе привитати. Сим усім вимогам і вдовольняє його квартира.

Він підійшов до великого будинку, де він має свої „парадні“ двері з блискучою мідяною табличкою, і подзвонив. Високий рудий слуга відчинив йому. Степан Петрович був чоловік самотній, тим і не мав по-

треби наймати інших слугувників. Іван скинув з його літнє пальто, і Степан Петрович пройшов у свій кабінет, коротко звелівши:

— Вмиватись!

Холодна вода одволожила обличчє Степанови Петровичу і мов трохи зняла з його втоми. Він почув себе уже зовсім гарно, стоячи перед дзеркалом і росчісуючи своє коротке темне волоссе та чорні невеликі бакени, що так гарно облямовували його повне обличчє. Обличчє було чепурне й поважне — таке саме, як повинно бути у людини, що має бути чимсь більшим в урядовій ієрархії, ніж тепер є.

Росчесавшись, Степан Петрович надів на себе легеньку літню одежу і вийшов у їдальню. Степан Петрович не любляв бути між людьми, тому завсїгди обїдав дома. Стіл уже був застелений білим обрусом, і на йому парувала гаряча смашна юшка. Харчуєть ся Степан Петрович у господаря домового і — можна сказати — має харч дуже добрий.

У смак виїв Степан Петрович першу тарїлку юшки і вже насипав другу, як нараз вдоволено всміхнув ся. Йому згадало ся те, що сьгодні трапило ся у канцелярії. Чудні, їй-бо, люде є на світі! А ще „правитель канцелярії“! Схотїв сам написати важливий папір офіціяльний і забув підвести статті закону.

— Нате, каже, — Степане Петровичу, — звелїть переписати!

Глянув, — аж там таке!

— Насмілююсь зауважити, — каже Степан Петрович, — що в таких справах неодмінно треба підводити статі закону.

— Що? — питає.

— А от, — статті закону тут не підведено...

— Які?

— Та ось — і розказав йому все. Збентеживсь, аж засоромивсь, бідолашний...

— Ах, ваша правда! — каже!

А ще „правитель канцелярії“!

І Степан Петрович, згадуючи все те, знов засміяв ся тихим удоволеним смїхом. Він-би краще міг впорядкувати канцелярію. Та одно його лихо: не дають йому наступати ся уперед так швидко, як йому хочеть ся і як він заслугує. А все тому, що він колись був „страхований“.

Еге, Стéпан Петрович справді був „штрахований“. Шістнадцять тому років уже поминуло, як його заслано сюди. Йому не було тоді ще й двадцяти років, — не дали й університет скінчити. А за що? Звісно, він був такий нерозумний, що міг уганяти за тією українською мрією, але-ж можна було його й помилувати — він ще такий молодий тоді був, та й що він зробив?... Сім років вибув він під доглядом, жив Бо'зна як, аж поки нарешті дозволено йому взяти уряд. З того часу вже полекшало, хоча він тоді ще поривавсь їхати від сіль додому, Але сього ще тоді не дозволено було. Ну, потім і сю заборону скасовано, та тоді вже сам він не схотів. Не варто було, бо тут краще було зостати ся: всі ті мрії распорошили ся, як полова од вітру, а уряд, „служба“ зостали ся — се-ж не дурничка, бо сього не швидко знайдеш по других місцях — поткни ся лиш. Та хіба не однаково „служити“, чи тут, чи дома, в Харкові? Ну, але все-ж здасть ся йому, та історія, його минуле, і досі не дає йому вільно поступати наперед.

Усміх давно уже зник у Степана Петровича з обличчя; він не любив згадувати про се, бо після сієї згадки завсїгди було йому... оповивало його щось таке — чи то пересерде на себе самого, чи нудьга, сум якийсь... І чого і на що той сум? Сього Степан Петрович зрозуміти не міг, та навіть не хотів про се і думати, бо завсїгди... А, щур йому!...

— Іване! забирай!

Степан Петрович устав з-за столу і пішов до кабінету. Там любить він одпочити по обіді на мягкій канапці, — її він на те саме й купив. Так гарно: все тіло обніма тепло, спокій. Гарно куняти!

Але сього разу Степан Петрович щось не куняв. Якийсь надзвичайний неспокій обнімав його. Відкіля се він? Се все ті прокляті згадки! Вони не дають йому спокою. А на що вони? Він їх давно не бажає, не хоче. Він уже давно помуровав стїну поміж тим, що було, і тим, що єсть. Здавало ся, що мур сей досить високий. Але-ж мабуть — ні, бо те, що було, не хоче забувати ся. Все гірке не швидко забуваєть ся, а воно — правди ніде сховати — таки гірке було, тяжке. Але-ж мусить-же воно колись забути ся!

Запевне, мусить! Як би все памятати, чого за життя знаєш, то...

Він знайшов книгу, розгорнув і почав читати, лежачи. Се був якийсь юридичний трактат — Степан Петрович цікавиться ся юридичними питаннями (він був-би юристом, як-би скінчив університет) і дещо чита. Але-ж книгу писано такою важкою мовою, а по обіді голова так погано працює. Степан Петрович перегорнув одну картку, другу, а потім і сам не помітив, як книга тихо впала з рук на канапу, а сам він заснув спокійно, солодко...

Як прокинувся Степан Петрович, то уже смеркло ся.

— Оце заспавсь! — подумав він і скочив з канапи. Він згадав, що узяв з канцелярії додому роботу — треба самому розплутати дуже поплутану справу. А проспав аж он поки!

— Іване! Вмиватись! Чаю!

Нашвидку умившись, він залюбки випив три шклянки чаю з цитриною і сів до свого столу у кабінеті.

На дворі було вже зовсім темно, і видно було, як зірки мигтіли крізь вікна. Але Степан Петрович не мав часу на їх дивити ся. Він підсунув лампу ближче до себе, розгорнув папери і почав читати. Іноді він дещо записував олівцем, іноді мурмотав собі під ніс:

— Хитра шельма! Бач, як підводить!

І знов починав читати, потім дещо писати. Так збігав час, і Степан Петрович і не помітив, як проминуло години зо дві. Він тоді се помітив, як у його трохи заболіла спина. Він випроставсь, потяг ся. Засидівсь як! Він устав і підійшов до вікна.

Справді те було, чи то тільки так здало ся Степанови Петровичу, — але од вікна мов дихнуло на його щось. Він штовхнув вікно рукою, — воно відчинило ся. Запашне весняне повітря обняло усього Степана Петровича, пройняло йому груди; тихе зоряне небо глянуло на його з високої високости. В сій далекій од міського осередку вулиці не чути ні гомону, ні гуркоту од повозів. Тихо, гарно.

Степан Петрович забув про свою роботу. Він стояв і впивав ся диханнем ласкавої весняної ночі. І у його в грудях зробило ся так гарно... Зовсім було-б гарно, як би щось не защеміло там, у грудях такиж...

Тихії зорі... Попід вікнами квітник, і в йому два-три дерева — яблуня та вишня. Вони цвіли білим цвітом, і той цвіт здавав ся таким гарним при світлі від тихих зірі. І чого се він здаєть ся гарним? Біле та й годі, а гарне.

Серед тихої ночі озвав ся спів. Степан Петрович пізнав співця. Се син сусїдин — десь у Петербурзі співати вчить ся, а тепер додому приїхав. Він часто співа і співа гарно. Мабуть і в його хаті відчинене вікно, бо голос долинає зовсім чисто й виразно. Слів Степан Петрович не розбира, але голос у пісні гарний. Ось уже й змовк. Як-би ще! Степанови Петровичу так чомусь схотїло ся співу — він сам заспівав-би, як-би не одвик уже давно. Тепер уже нема хіті самому співати. А послухати хочеть ся. Знову почина... Се — відомий романс. Степан Петрович не любить таких річей. Самі вихиляси та викрутаси — більше нічого. Ну, дяка Богови : кинув, не доспівавши.

Степан Петрович уже хотїв був одійти од вікна, але зоставсь. Високо-високо зняв ся чистий голос. Одна нота, друга, третя. Що се? Знайоме щось, дуже знайо-ме і дуже гарне...

Ой не Байда мед-горілочку,
Та не день, не нічку, та не годиничку...

Ой, що се? Мов іскра вогнюва пронизала йому усе тіло. Байда! Він зна сю пісню... Так часто співав... Так багато думав... Образ сього Байди так виразно колись малював ся йому в думках. Се був героя образ, з тих героїв, що світять ясним світлом з далекого темного минулого на сьогочасність і підносять дух угору.

Пришов до його царь турецький :
„Ой що-ж ти робиш, Байдо молодецький?“
— „Ой пю, царю“...

Який правдивий образ козаччини! Він не-гуляє — чому не пити й не гуляти? Але-ж надходить ворог, і з гультая робить ся герой!...

„Сватай мою дочку та йди царювати!...“

Се вже спокуса... Ще давно... Був тихий вечір, такий, як тепер..., тільки не тут. Був у садку гурт товаришів, і всі співали. Співали й „Байду“... І потім збала-

кались саме про се, про спокусу. І він сказав, що ні одна дівчина-чужоземка не могла-б бути йому дружиною. І йому тоді згадували ся одні карі українські очі... Де вони тепер?...

„Сватай мою дочку та йди царювати!..“

Не піде він царювати, бо не може проміняти свою Україну ні на що. Але-ж він зна, що йому за те буде! Запевне, зна! Але муки за рідний край йому кращі, ніж уся та пишна шана й повага од чужого народу у чужій землі.

Ой як крикне царь турецький
Та на свої слуги, слуги молодецькі.

Ось вона, кара! Але-ж солодко терпіти її: знаєш за що...

Вз ли Байду, ізвязали
Та й за ребро гаком, гаком зачіпали...

Він уже не слухав, не міг слухати. Він обхопив голову руками і стиснув її так, мов-би хотів роздаввити. Але ту-ж мить у його все зникло, згинуло зперед очей. Він забув усе: одна могутня хвиля підхопила його і понесла, полинула без упину...

Як він міг так думати? І так довго думати се? Як він міг хоч на одну хвилину забути те, що для його він — і тільки для його — повинен був жити? А він забував се не хвилину, не дві, а роки, роки!...

Але-ж не відразу він забув. Він мучив ся, він сподівав ся. За віщось — він і досі не зна, за віщо саме — запроваджено його сюди, одірвано од рідного краю, од сімї, од усього дорогого. Але він тоді не занепав духом. Він ждав. Чого? А чи він сам знав — чого? Тільки воно повинно було бути таке, що відразу могло-б одмінити все. Він ждав, і тяжко було ждати...

Листів він мало мав. Іноді писав батько, — але не в його листах міг шукати того засланий студент Корнієнко. Та батько незабаром і вмер (матері вже давно не було), дві сестрі пішли заміж і теж якось не стали писати. Та знов таки не в листах од їх він міг знайти те. Були ще товариші, друзі — люде, що мали з ним однакові думки, однакові надії. Та од їх сливе нічого не було: декому не можна було писати, дехто „страха ради іудейська“ не писав. Усяке

було. Але-ж Корнієнкови від того не лекшало, і ждати було тяжко, ой тяжко!

Глухі, невиразні вісти долинули й до його. Він почув про кінець семидесятих років, почув про загальну мовчанку. Були важкі часи... Усім ледві можна було дихати. Здавало ся, що все вмирало, ніщо вже не могло жити. Так йому тоді здавало ся...

Оттоді вперше ся ганебна думка ввійшла до його в голову. У нас нема сили, щоб досягти свого — нас раздавлять. Ось воно! Він клав на терези на одну шалю убогий український рух, українські лінощі, зрадництво та нелад, а на другу — могутно озброєну систему централізації. Він важив се, і друга шаля важко й глибоко спускала ся додолу. І йому в грудях кипіла тоді злість, лютість на себе самого, на увесь рідний край та народ за те, що за стільки віків історичного існування сей край і сей народ не міг виробити в себе нічого, — нічого, окрім безладного, безглузлого отарного духу. О, які се страшні хвилини були і до якого страшного виводу вони довели: надії нема! Ні, більш ще од того! Не тільки надії нема, а навіть і не варто. Не варто, бо все нікчемне, бо ся нікчемність, байдужість, безладність повила увесь народ згори аж до споду, і не може бути ратунку. Не варто.

А там уже пішло швидко. Там уже не було ніякого впину...

І йому згадало ся, як він сам собі зрік ся свого Бога, як він сам собі пообіцяв ся служити мамоні і як він служив і він застогнав тяжким страшним стогнаннем.

Той, що про його пісню співають, — мук не злякав ся, а він? Він проміняв усе за якусь тисячу рублів щорічної плати, продав за...

За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси,
То віддасте!...

Він оддав! Що-ж тепер він? Як звуть тих людей, що так роблять?

Тепер ніяк не звуть, тепер кажуть, що у його просто погляди одмінили ся, та й годі — а колись — що тоді, як звали? Хто так саме зробив — продав матір? — Брюховецький! Як звали Брюховецького? — Зрадник!

Він скрикнув несамовито, страшно і, простягнувши руки наперед, трохи не впав додолу. Але він удержавсь. Хитаючись, ледві волочучи ноги, підійшов він до столу, сів...

Він просидів якийсь час не рухаючись. Йому було холодно, він трусивсь. Се було не од вікна, бо на дворі було тепло...

Так... — Зрадник! І стогнання вихопило ся кріз сціплені зуби. Що йому тепер? На що він тепер? Зрадника рідний край не прийме. Він не може належати до чужого краю, а свій не може його прийняти. Що-ж він таке? де він існує? Він ніде не існує, він уже вмер. Ось чого було йому холодно! Се був смертельний холод.

Але-ж він ще дума, рахує. Що-ж йому робити?

— Що робити? — промовив він голосно і сам злякався свого голосу. А що зробив Брюховецький? Брюховецький нічого не зробив, бо Брюховецькому зроблено. А йому ніхто нічого не зробить: тепер такого не роблять. Але чому-ж не роблять? Хиба зрада вже не зрада? О, нехай-би краще карали зрадників найлютішими муками, нехай-би! А тепер він сам повинен себе скарати.

! він знає, що зробити. Треба тільки докінчити те, що почало ся. Він уже вмер, але тіло ще живе. Ну, він повинен зовсім його покинути...

Він устав холодний, зважливий. Він увесь мов застиг. Він випроставсь і вже простяг був руку, щоб одсунути стіл — там у його лежить...

Щось сяйнуло йому перед очима. Ясні зорі світили ся на високому небі. Тихії зорі!...

Він упав назад на своє місце. Умерти, покинути усе, покинути рідний край, любий, коханий рідний край! Так хочеть ся в йому жити, так хочеть ся дихати його повітром, гуляти поглядом по широких степах, так хочеть ся — о! як хочеть ся! — віддати себе на роботу рідному краю, рідному народови! Темний, зопсований сей народ; прибитий, здеморалізований сей край, — але що до того? Тепер він вірить в ідею, її силу. Хиба-ж може ідея не подужати? Хиба-ж може ідею що подужати — централізація там, чи багнет, чи кайдани, чи інквізиція? Все зникає, тільки ідея зостається, тільки вона подужує і тільки їй треба служити. І він хоче їй служити, хоче служити рідному краю!...

Рідному??... Чи він-же йому рідний? Адже він уже його продав за шмат гнилої ковбаси, і нема йому прощення.

Невже нема? О, як-би було!...

Він скочив і кинувсь до вікна. Там сяли зірки —

На тихій воді,
На яснії зорі —

згадалась йому пісня невільницька. І відразу зашуміли в його над головою верби, повіяло на його степовим вітром, блиснула йому в вічі Дніпрова хвиля... Як підрізаний упав він на вікно і заридав...

Проминув місяць. Швидкий поїзд курсько-харківсько-азовської залізниці біг на південь. Була ніч. На платформі вагоновій стояв якийсь чоловік. Він стояв нерухомо і дививсь туди, куди линув поїзд — на південь. Він мало не всю ніч не сходить відсіля. Він жде...

Він порвав з усім, покинув усе і тепер їде віддати своє життя, їде заробити прощення...

І він жде...

А тимчасом ніч уже минала. Засіріли тумани. Золотий промінь пронизав їх і облив землю ясным світлом. Перед самотним подорожним розіслав ся степ, а серед його здалека маячило, визируючи зза верб зелених та садків, якесь село. Тоді, оповитий могутнім радісним почуттям, — він простяг уперед свої руки; очі йому засяли, а уста палко шепотіли:

— Краю мій! Любий мій! Україно моя!...

Зустріч.

Я вже давно оселив ся серед степів і рідко буваю в місті. Нема чого: придоби міські мене не ваблять, а хвили життя розумового добігають до мене й сюди. То й байдуже мені місто.

Але одного разу, недавнечко справа так склала ся, що неминуче треба було до міста. Довелось їхати. Поїхав залізницею, за добу став, де треба.

Гуркіт, гомін, поспіх так і обняли мене, як уступив я в те місто. Санки снують, скриплячи полоззем, по снігу, трамвай гуготить, люде туди і сюди сновигають. І все це в тісних вулицях, що високими будинками побоставлювані — мов ярмарок у глибокому яру. Гучно, похіпно, клопітно і тісно, зовсім тісно. Ні, треба швидше відціля тікати!

Справив своє діло, зазирнув у бібліотеку, забіг до театру — та й додому лагоджусь. Наостанці пішов дещо купити хлопцям своїм — подарунок з міста. Іду собі, поспішаю ся, а вулицею багато народу йде — той тебе, а того ти зачепиш. Та мабуть я більш чіпляв, бо ніколи було гаятись. Уже доходив до тієї крамниці, куди мені треба, аж тут нараз із розгону набіг на якогось добродія, що теж поспішавсь, як і я. Штовхнувши ся, зупинили ся і глянули один на одного. Перед мене стояв чоловік чималий на зріст, у кожусі з пишним коміром, у кашкеті з червоною околицею. Обличчє повне, темна борода, очі... Боже мій, де я бачив сі очі, сі гарні карі очі? Де я їх бачив? Я згадував се і зовсім забув попросити вибачення за свою незвичайність. А добродій, бачучи, що я вступив у його очі, і собі зупинив ся, вдивляючись у мене. Так було, аж поки я нарешті

догадав ся сказати, що треба і вже ми розходились, як я згадав, у кого було сі очі...

— Хроленко! Семене!... — крикнув я.

Добродій зупинив ся знову, пильно глянув на мене...

Ми пізнали один одного.

— Василю! яким способом?! Та чи се ти?

— А вже-ж, — кажу, — я.

— Про тебе й чутки всі загинули! Де ти єсть?

— Та оце-ж тут, — кажу.

— Та ні, де живеш, що робиш? Розкажуй!

— Та що ж я роблю? Те, що й робив.

— Учителюєш і досі?

— Еге-ж... А ти тут як? Кажи ти: у тебе цікавіше щось має бути.

Але у сей саме час над нашими вухами розітнуло ся:

— Позвольте-с! — і чиясь дебела постать одсунула нас один від одного.

— Одначе, тут розмовляти не зовсім добре — краще йти. Ти куди? — спитав ся мене Семен.

— Та я ось тут у крамницю до Страхова.

— Ну, потім підеш до Страхова, а тепер ходім зо мною. Будемо розмовляти йдучи, — а там прийдемо до мене.

— Та я...

— Що — ти?

— Їхати сьогодні ввечері лагодивсь...

— І завтра поїдеш. Ходім до мене!

І Семен ухопив мене під руку і потяг за собою. Хоча я й хотів їхати, але для такої зустрічи залюбки волів зістати ся і йти з Семеном. Бо я знав сього Семена здавна, ще в ті щасливі роки великих надій, великих замірів, коли

Nichts war so hoch und nichts so ferne,

куди-б нас не заносили крила наших мрій; тоді, як упевнені в тому, що історичні епохи минають і надходять, аби десяток „гарних“ людей забажав того, ми вірили, що вже ся нова епоха прийшла, що вже —

Нїмим отверзли ся уста,
Прорвалось слово, як вода,
І дебр пустиня неполита,
Сцілющою водою вмита, —
Прокинулась!...

Ще тоді ми з ним деклямували сі гарячі надії змученого серця. Потім уже ми побачили, що не потекли веселі ріки, не ожили степи й озера і що шляхи zostали ся верстовими, як і були. Багато тоді людей зрело ся всього того, чому вклоняло ся, і вклонило ся тому, чого досі зрікало ся. Багато!... Але Семен не зрік ся, він устояв. Не дурно він казав: „Забвенна буди десница моя, аще...“ Потім довелось нам розстати ся, ба й забути один одного. Я поїхав на село і що-року все далі й далі посувався у степові розлоги, ховаючись по рідних селах, по балишах степових, а Семен зоставсь у місті. Листувати ся з тієї дикої пуші, у яку мене закинула доля, було не дуже можна, і ми з Семеном зовсім розрізнили ся. Але я довго не міг забути стрункої, зграбної постаті, гарних карих очей з ласкавим поглядом, серця, широкого до всякого доброго поривання, рук охочих до праці коло улюбленого діла. Ми всі любили за се Семена, а найбільше за його добру душу і за його щирість, а дехто навіть за одмітну, суто-українську вроду. Він не був генієм, навіть талантом не був, а був просто кебетливою і розумною, а найголовнійше — чесною людиною. Таким він зоставав ся у мене в згадці і мене трохи вразило, що стрів я його не такого, якого згадував. Ні його огрядність, ні борода, ні обличче поблідле, ні мова, а ні навіть одежа — не нагадували мені колишнього Семена... Тільки по очах я його пізнав, та й очі вже мов пригасли...

Се все згадувалось мені в той час, як ідучи вкупі і не знаючи, з чого розмову почати, ми кілька хвилин обидва мовчали. Я думав про те, який тепер зробив ся Семен, а він мабуть теж саме думав про мене, і ми ніяк ще не могли знайти того спільного місця, з якого полилась би наша розмова. Перший почав Семен:

— Ну, кажи-ж, як живеш? що робиш?

— А що-ж я там роблю? Діло відоме. От цікавійше про се тебе спитати ся.

— Чому-ж се про мене цікавійше?

— А тому, що ти жив тут у місті, у осередку цивілізації, в...

— Ну, ну! То що, що я тут жив? Ти кажеш, що твоє життя не цікаве — воно мабуть і так, бо справді, що-ж там цікавого? Дорід — недорід, писарь, урядник, вівці, сіно, солома... Докучило!

— Ого! — кажу я. — Ти он як нацивілізував ся!

— А ти думав як? Ти думав, що я й досі шукаю ідеалів під сірою світою? Ні, голубчику, мені вже не вісімнадцять років.

— Ну то що, що не вісімнадцять?

— Більше років, — більше досвіду, холодніший і правдивіший погляд на життя. Питаєш: що роблю. Служу.

— І високо заліз?

— Та так собі...

— З більших уже-б то?

— Трохи... Треба якось жити... з того, що є, задовольняти ся... Я, принаймні, задовольнений... Істи-пити є що... Маю надію на більше!

— Ну, а народня просвіта, популярні книжки для народу? Знаєш, колись усе ти захожувавсь?

— Е! братіку! Ніколи про се думати, діла багато!

— І по Семеновому обличчу промайнуло мов недоволення.

Я змовк, а Семен, вернувшись через кілька хвилин до початку розмови, сказав:

— Ось підожди, прийдемо, покажу тоді, як живу — побачиш сам, що не погано.

І він осміхнув ся так, як усміхають ся цілком задоволені з свого становища люде.

— Ось побачиш... Та ось уже й моя квартира.

Ми зупинились перед бучним ганком чималого будинку.

— Ти сам тут живеш, Семене? — питаю ся.

— Сам.

— Одначе, ти добре живеш!

— Та побачиш! — каже.

— Увійшли. У вітальні мягкі крісла, гарні малюнки у золотих рамцях по стінах, килим мягкий, аж ноги топнуть у ньому...

За округлим столом на канапі якась пані — не стара і не молода немов, не гарна й не погана...

— Здравствуй, Варечка! Долго ждала? — запитавсь у неї Семен, руку цілуючи, і зараз і мову одмінив; на вулиці зо мною закидав по українському.

— Моя жінка Варвара Степанівна! Мій приятель... — рекомендує Семен і регочеть ся. — А ти й не знав, що я оженивсь? А я вмисне хотів тебе несподіванкою здивувати. Ще покажу тобі дітей — побачиш.

Останню фразу Семен сказав по українському. Панія здивовано глянула на його і якось кисло ворущачи губами, запитала ся його, чого се він сьгодні так спізнав ся. Семен якось зігнувсь, мов йому стало трохи ніяково, і почав щось казати спершу про якийсь там діло Хотяєва в палаті, що воно його загаяло, потім про зустріч зо мною, але пані не дала йому говорити, сказавши, що обід жде, і пішла в ідальню, а ми з Семеном за нею. У ідальні вже дожидало нас троє дітей з нянькою, якась старенька вже собі добродійка у чепці і в старечій одежі і ще якийсь добродій — видимо урядовець — з бакенами, у віцмундірі. Семен познайомив мене з обома, назвавши добродійку „тьотушкою“ (мабуть жінчина, бо в його тіток — я добре знав — не було), а добродія своїм товаришем; потім показав мені трьох дітей — двох хлопчиків і дівчинку — чистеньких, тендітних. Семен перецілував ся з ними, назвав „молодцами“ і ми всі посідали за стіл. Випили по чарці і розмова на який час увірвала ся — тільки й чути було, як плямкали губи та цокотіли ложки й ножі об тарілки. Після першої страви, як уже трохи підживились, почала ся в Семена з добродієм розмова знов про те ж таки „Хотяєвське діло“, потім про якогось „столоначальника“, потім ще про якусь офіціальну справу. Добродій говорив поважно, викладав свої думки докладно — навіть графічно показував, рисуючи щось пальцем по столу; Семен реготав ся, часом лаяв то того, то іншого; пані щось грімала стиха на дітей, що не так щось сиділи та не так щось їли; стара добродійка мовчала і все стягала собі на плечі велику шалеву хустку; я теж мовчав, бо не мав змоги вступити до їхньої спеціальної розмови. Одного тільки разу якось розмова зачепила ся за мене і панія спитала ся, де я „служу“, а почувши відповідь, промовила: „А!“ і більше вже на мене не зважала, мов мене тут і не було. А я дивив ся на Семена і ніяк не міг собі уявити, що се той самий Семен, котрого я знав перед восьма-дев'ятьма роками...

Обідали довго, бо Семен любив попоїсти — не дурно він так поситійшав. До обіду додавало ся ще путяще вино. Семен неодмінно схотів випити за нашу зустріч і випив не одну повну — зробив ся веселий, говіркий. Та розмова була порожня, нецікава — міські новини, міські події — мало мені відомі і неважні...

Пообідали. Жінки пішли кудись до себе; поважний добродій теж пішов (він знов був якийсь рідич жінці Семеновій і ходив до них сбідати), а ми з Семеном пішли до його кабінету — „відпочити і кофе пити“, сказав Семен.

За кілька хвилин Семен, попрохавши вибачення, скинув сурдуг і ліг на канапку, радіючи мені скористувати ся з другої. Але мені лягати не хотіло ся... Семен же, розкошуючи псля смачного обіду, спокійно пихкав цигарою і сказав прищулюючи очі:

— Ну що-ж, не погано я влаштувавсь? Можна жити?

— Можна, але-ж...

— Роботи тільки трохи багато, — казав Семен, не слухаючи мене. — А надто тепер, бо в нашій палаті всякі там одміни — новий предсідатель, то реформи заводить.

— Дивно! — промовив я.

— Що — дивн Реформи? Нічого дивного: заново ситце на кілочку

— Та ні, я не про те!

— А про що?

— Дивно мені, що так з тобою сталось.

— Що з нічого зробило ся щось. Се правда. І мені дивно, що ти там сидиш у своїх степах?

— А я дивую сящо ти тут сидиш?

— Я?! — і він широко розкрив свої очі.

— Еге, ти.

— Як то?

— Та так! Чого ти тут сидиш, що робиш?

— Що я роблю? Хиба я тобі не казав? Діло роблю!

— Я й не кажу, що ти без „діла“ сидиш. Але згадай, про яке діло ми олись мріяли, до якого діла себе готували?

— Ат! він он про що! Ну хлопче, се було та минуло... На те були ми молоді. А тепер...

— А тепер-же що? А тепер треба затоптати все те, чому тоді вклоняв я, занехати всі ті ідеали правди...

— Стривай! Стривай! Ідеали правди!... Хиба я топчу правду? Хиба я живу неправдою?

Як на чію думку... З погляду формального ти не робиш ніякої неправди — не крадеш, не вбиваш.

— А з погляду морального — роблю? спитав на-
смішковано Семен.

— Еге. Те діло, що ти робиш, ти робиш яко най-
мит і всякий наймит зробить його так само добре, як
і ти, може краще навіть. Але від тебе треба було споді-
ватися ся іншого. На тобі лежав обов'язок дати біль-
ше, бо більша частина праведности відкрила ся в тобі.

— Так! багато кажеш, та нічого слухати! Що-ж
то таке, за віщо я мусів бороти ся, для чого робити?...
Стривай! Я знаю, що ти скажеш..., Я знаю, що ти за-
раз повернеш до національної справи. Але-ж, братіку,
наука — безстороння і позитивна наука — вже довела
всю безпідставність національних змагань.

— Яка-ж се наука? — питаю ся.

— Ат! наче не знаєш! — махнув рукою Семен.

— Не знаю! Нічого не чув про таку науку. Нав-
паки — знаю і виразно бачу, що наше століття єсть
саме тим часом, коли національні змагання вбивають ся
в силу, дужчають і з'являють ся там, де їх не сподіва-
ли ся. З'являють ся і роблють ся все більшою і біль-
шою силою. Подивись на молодих Славян, на фран-
цузькі, еспанські так звані провінціяльні літератури.
Подивись на наших нарешті Галичан...

— Що там подивись! Нічого дивити ся! Про Гю-
го, Доде, Мюссе, Кальдерона всі знають, а про ті твої
літератури ніхто не зна.

— Не знають раз через своє ліниство до всякого
знання, а друге — тому, що не легко запримітити пу-
пянок серед пишних квітів. Трохи часу — квіти мо-
же завянуть, а пупянок пишним цвітом процвіте. А що
до славянських літератур, то вже й тепер починають їх
потроху знати і скоро визнають їх більш, тоді, як роз-
вивши ся ширше, придбають вони значінне не тільки
національне, а й уселюдське.

— А, кажи! Комашині діла! Краще робити на шир-
шому полі...

— Та ти-ж не робиш і на ширшому. Ти-ж зане-
хав усе те, що колись шанував, і — вибачай — уклонив ся
золотому тельцеви.

Сі слова вразили Семена. Він аж скочив з канапи
і його очі зайняли ся.

— Се-б то як? — спитав ся він, — се-б то зро-
бивсь запроданцем, неморальним, ледащом?

— Ти сказав!

— Ні, ти так сказав. О, звісно, ти там, живучи по своїх степах та викохуючи улюблені мрії, та удаючи з себе борця за правду і таке інше, маєш змогу так казати. Ну, так що-ж? що з того? А як інакше жити не можна? А як інакше давить, гнітить тебе? А як інакше просвітку нема?

— А хіба тепер єсть тобі просвіток? Хіба тут світ?

Його обличчя мов з болю потягло. Він кілька хвилин мовчав, потім сів знову на канапку і тихо промовив:

— Який можна, такий і єсть. Маю що їсти й пити. А чого більш?

— Ти знаєш добре чого: не „о единомъ хлѣбѣ“...

Семен одвернув ся і змовк. Протягло ся кілька хвилин мовчки. Нарешті він озвав ся:

— Нехай і так: не „о единомъ хлѣбѣ“... Але хіба я забув про се? Хіба я не думаю, не читаю? Хіба мене зацікавлює розумова і моральна діяльність людська?

— Але ти сам добре знаєш, що се не те. Ти знаєш, що сказано: хто не за мене, той проти мене. Запитавшись свого власного сумління, ти побачиш, що мусів жити інакше. А значить...

— А значить, я раб лїнивий і лукавий? Та ще й перекінчик? Так! хай так! Але що ви, ви, раби праведні зробили? Ми хитали ся, ми вагали ся і повернули у сей бік, бо більша сила туди тягла. А ви не хитали ся, ви твердо йшли, у вас мабуть — о! мабуть: „нема зерна неправди за собою“ — чом-же ви не піддержали, не підсилили нас, не оживили нашого погасаючого духу?

— Але-ж...

— Ні, не „але-ж“ — дай мені доказати! Я „пес недостойний і смрадний“ — нехай так, але-ж і пес має право оправдовувати ся! І я оправдовуюсь. Я кажу: де-ж ваша робота? Де її наслідки? Де вироблена своєрідна література, що запалювала б дух усім тим, хто вагаєть ся, котра єднала б усіх до купи, до одного діла? Де вона, ся проводирка?

— Але-ж ти забуваєш, що перешкоди збоку...

— Стривай! І я тобі скажу: і про мене ти забуваєш, що і в мене були перешкоди збоку. І я можу тим виправити ся. Може для мене особисто ті перешкоди були ще більші. Сим не виправиш ся. Коли вже „без зерна неправди“, так „без зерна“! Коли були перешко-

ди, то одсунь їх; а не одсунув, похилив ся — зробивсь запродавцем — ти сам се сказав.

— Та не хилимо ся-ж ми...

— Хилите ся! Ще Тарас сказав: „І хилитесь, як і хилились!“ Хилитесь! Коли хочете нам докоряти, так уперед на себе гляньте, на своє „бервено“ у оці. А перешкоди одсунь і свого здобудь! Тоді й я повірю в силу і правду твого діла. Бо тільки те правдиве, що виходить ціле з усіх перешкод і хоч як, а візьме гору!

— Ти забуваєш, що не завсїгди так...

— Не завсїгди, але тут так! Будьте силою і не кидатимуть вас серед шляху. З вавкою панькатись та плакати не пособить. Кождий свого щастя коваль, — як каже німецька пословиця. Здобудь, завоюй собі, а не кажи про перешкоди! Оттоді-б инше діло, як-би ви мали таку силу, що змогла-б кермувати всім, змогла-б направляти всіх до доброго! А тепер що?

Я чув усю правду Семенових слів і серце моє защеміло. Але вся правда все-ж була ще не тут. І я сказав йому:

— Ти забуваєш, що ми саме тим досі і не могли досягти нічого твердого й дужого, що між нами було дуже багато...

— Таких, як я? Правда! Свята правда! Але ще більше було у вас (і єсть) баглаїв і ледарства і недбальства!

І се була правда. Але сією правдою можна було тільки обвинуватити нас, а не виправити Семена. Я сказав йому се і додав те, що завсїгди було моїм гаслом:

— „Претерпѣвый до конца, той спасенъ будетъ“... Семен нічого не відмовив...

Більше ми з Семеном не бачились.

Непокірний.

I.

Тепер уже виразно було видно, що новий вчитель — чоловік непевний. Тому було багато доводів.

Насамперед — вчитель ні до кого ніколи не ходив (розуміло ся: до людей статочних) і сидів у своїй школі то з дітьми, то з якимись книжками. Що тому була правда, міг посвідчити шкільний сторож, що був за сторожа й у волості. Друге — він не мав ніякого „благородного виду“ і тільки одежою відрізнявся од мужиків, бо розмовляв „по мужицькому“. Третє — він, як випускав школярів погратись дурів як маленький, гуляючи з ними у мяча, ганяючи наввипередки або ще які грання вигадуючи. Таку „кумедію“ що дня міг бачити і старшина, і писарь і всякий, хто бував у волості, бо школа була в одному дворі і навіть в одному будинку з волостю. Четверте — він сам собі варив їжу та ще й в гурт з тими школярами, що ночували у школі. Нарешті — він ходив по лісах та по луках, збирав якісь квітки, камінці і всяку таку дурницю, і все обережно ховав. Про сей останній пункт старшиниха погадала навіть, що чи не ворожбит він який, але-ж сю думку не взяв собі до уваги освічений писарь, і старшина просто сказав жінці, щоб вона не встрявала, куди їй не треба.

Але-ж сього мало. Він був навіть неслухняний і неввічливий до начальства. Замість щоб удовольнитися з двох поламаних лавок, що дала волость школі, і заліплювати побиті шибки папером — він намагався, щоб йому пороблено нові столи, зашклені вікна, і навіть, покрашено стару клясову таблицю, наче-б то через те, що на ній уже крейда не пише. І як волость, звісно, не звернула ніякої уваги на такі його кумедні домагання, то він насмілився написати пресе до земської управи, додавши, що гроші від гро-

мади, призначені на школу, лежать по кишенях у волосних і не вживають ся на що треба. Управа-ж поняла тому віри і прислала суворий наказ, щоб старшина, не гаючи часу, поладнав шкільну мебель і зробив усе, що школі треба. Хоча мебелі, звісно, не лагодили і нічого не робили, а просто тільки написали в управу, що все зроблено. — але-ж такий вчинок учителів виразно доводив, що він — чоловік баламутний.

Нарешті волосний писарь, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито й решето, і знає добре, де чим пахне, догадавсь, що сей учитель... теє... Про се він казав навіть урядникови, що жив у другій волості, і урядник цілком з ним згодив ся, сказавши:

— Между ними дуже багато мошенників... вони, сицилісти, тільки так, знаєте, видають себе за вчителів. І обіцяв ся незабаром все „розслідувати“, приїхавши.

Такі були провини вчителів і так їх виясняли увечері дня... грудня 188... року волосний старшина Пастушенко, поліцейський урядник Швидков волосний писарь Льовшин, сільський староста Губань і сільський крамарь, шинкарь і волосний поштарь Семен Олексієвич Цупченко, що до його старшина, урядник, писарь і староста збирали ся на чарочку.

Розмова почала ся після восьмої, здасть ся, чарки з того, що Цупченко розповідав своїм гостям, як він „для штуки“ посилав прохати вчителя до себе в гостину і як той одмовив, що йому ніколи.

— А хлопець мій, що в школу ходить, каже мені, — оповідав Семен Олексієвич далі, — що він таки швендяє часом у гості... тільки-ж — як-би ви думали, до кого?... До Семена Попенка!

— До Семена Попенка! — здивували ся гості. — Та у Семена-ж і в самого ані їсти, ані пити, ані в чому походити... чим-же він буде гостей гостити?

— А отже бачите, ходить до його! І хлопця Семенового так, кажуть, улюбив, так улюбив!...

Далі потроху почали виясняти вище писані провини і всіх, хто там був, оповив правдивий гнів на такі несвіцькі вчинки нового вчителя. Але-ж справжнє обуренне повстало тоді, як волосний писарь Льовшин озвав ся своєю славетною промовою. Він сказав:

— Усе, що отсе почув я тепер, не здаєть ся мені дуже вдивительним. Усякому звісно, що отсі молоді панички, котрих земська управа нам понасилала, нічого не знають, длятого тільки і вміють ганяти з мальчи-ками у мяча...

— Еге, що правда, то правда, — перехопив старшина. — Що тепер за наука? То як старий дяк Панасович був, так ідеш поуз школу, — аж гуде, аж реве, так усі тії склади складають. А тепер що? І мій хлоп-пеш у школу ходив, — та потім взяв я його... Бо приходить додому, питаю ся: — „Ну, що-ж ти у шко-лі вивчив?“ — Нічого, каже, не вивчив. — „А що-ж ви робили?“ — Та, каже, вчитель став проти нас та й велить: тягніть, каже, за мною: о-о-о! А ми собі загудемо: о-о-о-! А він знову: кажіть: гарр! Ми й собі як загарчимо: гарр! гарр! гарр!... Он яка історія: гарчати тепер учать! — додав старшина.

Усі зареготали ся, почувши про таку сміховину. Писарь-же, перечасувавши, поки регіт ущухнув, почав знову:

— Так ось кажу: усе се не дуже мені вдиви-тельно. І те не вдивительно, що він у клявзи пустив ся: нада-ж, ежели нічого мальчики не знають, хоч тим себе вигородити, що лавок нету. Мені вдивительно і страшно друге...

Тут писарь зупинив ся на хвилину, немов-би, щоб дати змогу усім слухачам приготувати ся до сього дру-гого „страшного“. І справді ті нашорошили вуха, а урядник додав на щось:

— Действительно!

Бачучи те, писарь почав знову:

— От Семен Олексієвич кажуть: до них не схо-тів піти, а до голодранця Семена ходить і хлопця-мальчика його полюбив. Видите: до статочного чоло-віка не пішов, а пішов до голодранця і голодранце-вого хлопця полюбив. Що з цього виходить, слєствує? Слєствує, що він прихияєть ся до голоти всякої і кум-панію з нею імеєть, а з голотою звісно, які розговори? — Про багатих та про начальство! Чуєте, які роз-говори?

Писарь ізнову зупинив ся і глянув навкруги. На всіх лицах ще більше запанувала увага. Урядник-же на-супив ся ще дужче і силкував ся дивити ся так, як дивить ся сам справник. Він хотів-би всім довести, що

в такому ділі тільки він, урядник, держить у руках всі перуни, але на превеликий жаль, нагай, яким він частенько списував селянам спину, слухав ся його краше, ніж язик, тож він тільки набрав справницького вигляду і промовив знову:

— Действительно! — а опісля додав: — Возмутитель! Проклямацію пущаєть...

Писарь почав далі:

— Тепер друге — отчого він, як старшина, або господин урядник, або я, або ще хто з начальства, от хоч-би поштосодержатель Семен Олексієвич, іде, нікогда первий шапки не зніметь? Отчого, кажу, і што з цього виходить, слестує?

— Еге, що правда, то правда, — озвали ся старшина і хазяїн, — се ми вже добре помітили. Ніколи сам не поздоровкаєть ся, мабуть жде, щоб йому вперед шапку зняли...

Потом он што. — казав далі писарь: — Прихожу я раз до його — думаю так — зайти одвідать чоловіка, поговорить як з образованим. Захожу, а він книжку читаєть. — „Здрастуйте, — говорю, — Василій Дмитрієвич!“ — Здрастуйте, — каже, а сам устав, книжку згорнув, сховав її у свою шаховку і на ключ замкнув. Спрашую я вас: на што йому ту книжку прячуть, ежели вона така, как нада, книжка? А ежели прячеть і по ночах книжки читаєть, то що тут виходить? Виходить і слестує, що то такі книжки, которії только без людей читать можна...

— Действительно! — скрикнув урядник. — я ще осеню получив бумагу сікретную от господина станового пристава: хто учитель? званіє? І потом: способен-ли к отправленію своїх обязаностей? Конечно, я отвечаю: не способен, потому возмутитель! І книжка запершонна — всьо одно проклямація!

— Еге! так он воно який птах! — скрикнув Цупченко.

— іменно! — доводив свого писарь. — Виділи, яке в його волоссе довге?

— Хиба то що, як довге волоссе? — запитав ся старшина.

Як що? А то-ж у них, сицилістів, прикмета така, знак, значит, штоб свій свого узнавав.

— Действительно!

Після сієї писаревої промови счинило ся, як я вже

казав, велике обурення. Чарка не переставала гуляти з рук до рук і пособляла тому, щоб правдивий гнів проти вчителя виявивсь у виразніших формах. Балакано довго і багато, нарешті уряджено і постановлено зробити так:

а) щоб скарата вчителя за його зневажливість і непошанованне свого начальства, не давати йому більше дров;

б) щоб не псував він дітей, настренчувати батьків забирати їх зо школи;

в) розпитати ся по селу, про що розмовляє вчитель з людьми, а найбільше з Семеном Попенком, а також, як що буде змога, зазирнути потихеньку і в його шаховку з книжками. (Розпитувати ся мав урядник, приручав се й писареві, а для вислідів у шаховці сподівали ся помочі од сторожа).

— А там, когда дознаємось, тогда можна буде йому підпустити! Уже я знаю еті дела! — казав писарь.

— Окончательно! — додав урядник. — Тогда ми доношеніє сікретное, і його голубчика тогда — фіть!... А ви, Хома Григорович, — удав ся він до писаря, — неукоснительно сообщіть мне, бо, знаєте, я тут не живу и мне за всім не вспіть, потому сікретних дел множество.

Урадившись так, випили ще по одній перед дорогою, по другій на дорогу і по третій на добре прощанне і хитаючись та колихаючись, гості розійшлись по своїх хатах, хоча треба додати, що старшина до своєї не дійшов, а заночував у писаря.

II.

Як урадили, так і вчинили. Другого-ж таки дня вчителеві не дали дров і сторожем переказали:

— Оце, щоб шанував ся!

Опріч сього сторожеви звелено було не слухати як що вчитель казатиме робити.

Діти мерзли, вчитель приходив у волость, гриз ся, але-ж похитнути незломність духа сільських орударів не міг. Тоді він здумав був знов написати про се у земство, але-ж волосний писарь, догадавши ся, що містить у собі присланий од учителя на пересилку пакет, вернув його назад, додавши, що по закону волость повинна одсилати тільки такі пакети, які запечатано казенною печатю.

Так минув тиждень.

Одначе хоч і мерз учитель добре, його непокірливість не поменшала, а досягла навіть того, що він і г у повітове місто в земську управу, але-ж Цупченко, звісно, не дав йому коней.

— Ну, а найняти йому, два рублі дати — ні з чого, — казав старшині писарь, — він уже третій місяць не получає жалування, і тепер у його в кармані вітри гудуть.

— Хиба зборщик не брав у його довірености на жалування, щоб з управи получитьи, як їздив у город? — спитав ся старшина.

— А вже-ж я звелів, щоб не брав. Побачимо тепер, як він свої гроші получить! — одмовив писарь.

Се була правда і вчитель ніяк не міг рушити з села. А надто ще після одлиги вдарив мороз і зробилось таке, що їхати зовсім було не можна навіть підкованими кіньми. Таким побитом правдива кара сільського начальства досягла своєї мети. Коли додати сюди, що сторож, слухаючи наказу, не носив у школу води й не робив там нічого, то запевне можна сказати, що й учитель зрозумів, як начальство сердить ся.

Не так легко було виконати другий пункт присуду. Хоч староста з старшиною навіть у волость кликали деяких батьків і намовляли їх забрати своїх дітей зо школи (додаючи до того, що за таким чи іншим дядьком було стільки чи стільки недоплатку — се-б то до „холодної“ недалеко), хоч у школі було холодно, — діти все-ж ходили вчити ся і деякі батьки на перестороги та накази від свого начальства казали :

— А що я йому зроблю? Я йому кажу: покинь у школу ходити, старшина сварить ся! А він каже; мені треба вчителя слухати, а не старшини.

— Замічаєте, замічаєте, Михайло Степанович? — питав ся писарь у старшини, — замічаєте? Проти начальства возстановляє!

— Так як-же вони там учать ся в нетопленій хаті? — Там же так холодно, що хоч вовків ганяй! — питав ся старшина у сторожа.

— А так; їх там багато збереть ся школярів, а хата маленька, то поки у школі сидять, то воно й нічого, — від духу нагріваєть ся, а ще й усі в кожухах та свитках.

— А сам мерзне?

— Коли мерзне, а коли хлопці йому носять з дому дрова, так топить у себе.

— Що-ж се? звелів їм він, чи що, дрова носити?

— Де вам! Прокляті хлопці так улюбили його! І воду вони носять.

— А ти їм відер не давай! — звелів писарь.

— Та я їй не даю. З дому хтось приніс, — тими й носять.

— А ти пильнуй! Тільки которий воду чи дрова принесе — по потилиці жени!

Нарешті зоставав ся ще третій пункт присуду. Але-ж тут ні старшина, ні хитромовний писарь нічого не могли зробити. Поміг їм урядник, забігши на той час у волость,

— Што-жь, как следство? — спитав він.

Ті розказали, що було.

— Нехорошо! — покрутив головою урядник. — Довжно вам приймать мери. Од вищой власті приказ — припаганду ловить и всячески преследувать. Неукоснительно старайтесь! А то будете виноваті.

І він дав їм інструкції.

Старшина з писарем трошки злякались і заходились щирійше „ловить припаганду“.

Але-ж скільки не допитувались, які розмови бувають у вчителя з селянами, ніхто нічого не скавав: чи то не хотіли, чи то справді нічого було казати. Один тільки рудий Гарасим помінив ся дещо розказати, як що йому дадуть на чвертку, і справді з'ясував, що вчитель наче-б то казав йому, що не погано-б старшину скинути геть.

— А про багатих нічого не казав? — спитав ся писарь.

— Про багатих? — не розумів Гарасим; — ні, про багатих казав... казав, що добре, як-би всі були багаті...

— А книжок ніяких не давав?

— Книжок? Ні, давав і книжки всякі...

— Кому-ж він давав? Які-ж він книжки давав?

— Кому давав? Давав... Я вже того не знаю, кому саме він давав, тільки давав усякі...

— Ну, а ту... як її?... пре... пра... та як бо, Хомо Григоровичу? — спитав ся старшина в писаря.

— Прикломація! — одмовив той.

— Еге, приломація! Так приломації тієї не говорив? не делав?

— Як? — спитав ся Гарасим, — що воно таке?

Але того не знав сам старшина писарем. Тому вони кинули далі питать ся, зрозумівши, що від Гарасима великого не довідаєш ся. Тай усякому було відомо, що Гарасим за чвертку і рідного батька продав-би і що його вже ловлено у брехні на волосному суді, де він часто ставав за свідка, а одного разу навіть і бито за сі брехні. Але-ж не маючи кращого, можна було, як що потреба і з Гарасима скористувати ся, щоб скарати винного і писарь звелів Гарасимови:

— Гляди-ж, не забувай того, що сказав!

— І! Боже мій! З чого-б я забув? Ні зроду — звіку не забуду, тільки на чвертку дайте!

Взявши на увагу, що Гарасим може ще здати ся, старшина дав йому з громадських грошей на чвертку.

Зоставало ся ще одно: довідати ся, які книжки вчитель читає. Але се була зовсім неможлива річ, бо виходячи з школи, учитель щоразу замикав її. Писарь уже й так і сяк захожувавсь, але нчого не міг удіяти.

— А може-б так: при йому трус і зробити? — казав нетерплячий старшина. — Так просто а давай, такий — сякий, які в тебе поти начальства книжки єсть!...

— Ні, Михайло Степанович, так не можна. Треба се діло потихеньку вести, — відмовляв більше політичний писарь.

Але-ж, щоб учитель не збував, що начал усякими способами може скарати непокірливого, писарь дещо таки вимудрував.

Так звана „холодна“ відгорожувала ся від школи тільки тонкою стіною (школа, як уже казано, була в одному будинку з волостю). З сього й скористав писарь, хоча сам він нічого не робив, а усе діло звернув на старшину. А старшина того-ж дня покликав рудого Гарасима, знову вийняв йому з громадської скриньки на чвертку, дав належні інструкції та й посадив його у „холодну“, саме в той час, як у школі була наука.

Гарасим не хотів дурно брати гроші і зараз-же почав галасувати, а потім і бити кулаками у ту стіну, котра була до школи. Стіна була стара, складена з поганенького кривого дерева, і Гарасим скоро продовбав у ній дірку й висторомивши в школу голову та вдаючи

з себе п'яного, почав на всі боки лаяти і вчителя, і школярів, і налякав дітей так, що деякі трохи не повтікали.

Другого дня писарь, лукаво поглядаючи на старшину, сказав :

— А знаєте, Михайло Степанович, громада лає вас за вчителя.

— Як ?

— Та так ! — Каже : дітей зморозили і все...

— Громада ! — скрикнув старшина, — начхать мені на громаду ! Я начальник ! Хіба громада начальник ? Я ! Усе я можу ! А що громада вибирає старшину, так на те я начхав ! То колись може було так, а тепер хіба громада настановляла й настановлятиме мене ? Кого справник звелів, того й настановили. Я єсть старшина, а старшина — начальник від справника, а не від громади. Бо не громада мені зуби побє за несправність, а він...

— А отже громада кажє, що будуть жалїть ся, — ще лукавійше додав писарь.

— Нехай ! Мене те й не свербить. А ось я їм покажу ! Я їм школу розваляю і вчителя викину геть к чортам ! — кричав уже зовсім розсердившись громадський представник, начальник од справника, пан старшина.

І того-ж таки вечора, випивши добре у свого кума, він зайшов по дорозі до волості і почув, що у школі хтось балакає, навіть співає. Розлютований за такі „непорядки“, кинувсь у школу. В школі був учитель і троє хлопців ночувальників, — вони й співали.

— Смирно ! — гримнув старшина, відчиняючи двері і вступаючи в хату. — Смирно, вам кажу, матері вашій ! Що ви мені тут кричите, діло робити у волості не даєте !

Але-ж учитель і тут не змовчав перед начальством і насмівивсь сказати йому, старшині :

— Вийдїть зараз геть !

— А ! так ти, такий-сякий, начальство вигониш ! Цить ! Р-роздеру !

Здаєть ся, після такого рішучого начальникавого слова кожен муїв-би скорити ся. Тільки-ж ледачого нічим не дошкулиш. І хоч і дуже дивно буде се всім, а мушу сказати, що вчитель вигнав старшину, — так таки простісьньо узяв та й вигнав, бо був собі чоло-

вік при здоровлю та й палиця якась у руках у його була, — не диво-ж, що старшина, хоч і дуже п'яний був, але-ж, не схотів змагати ся з таким бунтівником і, вилаявши ся ще раз чи двічі, вийшов геть.

Другого-ж дня після сього у волості довідались, що вчення в школі нема, а вчитель поїхав у повітове місто.

— Хто-ж його повіз? — допитувавсь у сторожа старшина, сердитий вельми, бо йому своя голова здавала ся завбільшки з винницький казан після вчорашнього вечора.

— Та Грицько Дараган. Та ще й набор; сказав: потім віддасте, як свої відберете.

— Гм... Ну, Грицька треба буде провчити...

— А що, — питав ся старшина на самоті в писаря, — чи не скоїть ся чого з того, що він поїхав?

— Дурниця! Нічогоїсьнюко не буде! Сами побачите, — заспокоював писарь.

Учитель повернув ся, а за ним наспів і наказ од земської управи. Управа, перелічивши усі вчинки волосного старшини, суворо наказувала, щоб надалі сього не було, щоб волость уволяла справедливу волю вчителеву, а також щоб „донесла“, на підставі якого права старшина робив усе „вище писане“.

Писарь тільки всміхнув ся, прочитавши те, й сказав:

— Ну, ми напишемо такий одвіт, що довго він нас памятатиме!..

Він, — себ то вчитель.

III.

Тут начальству пощастило. Проходячи одного разу двором, старшина побачив школяра, що ніс до школи якусь книжку.

— А ну лиш, що воно таке? — подумав старшина й зупинив хлопця.

— А хто тобі сю книжку дав, хлопче?

Хлопець з острахом одмовив:

Учитель.

— А дай її сюди!

Хлопець тремтятьми руками віддав книжку.

— Ну, йди додому! — звелів йому старшина, а сам зараз-же пішов у волость до писаря.

— А гляньте, Хомо Григоровичу, що се за книжка? Писарь розгорнув книжку.

— Гм... що воно таке? А де ви її взяли, Михайло Степанович?

— А у школяра! Вчитель йому дав.

— Вчитель? а ну, подивимось!

І писарь почав пильно з усіх боків розглядати книжку.

— „Географія“ — читав він заголовок. Гм... хто його зна, що воно таке...

Потім він розгорнув книжку по середині й почав читати.

— „Дождь происходит отъ паровъ, которые поднимаются отъ водяныхъ вмѣстилищъ вверхъ и собираются тамъ въ видѣ облаковъ“... А! ось де воно? Ось! Чуете Михайло Степанович, у сій книжці що? Не од Бога дощ, а од „паровъ“. Он, що!

— То се, значить, книжка така... проти Бога?

— Конешно!

— То її й тес... і представити до начальства можна?

— А всенепременно! Ну, тепер, голубчику, побачимо! Тепер я вшкварю! — гукнув писарь.

Але він поїхав ще порадити ся до врядника. І вони вшкварили! Писарь списав цілий аркуш паперу, та як списав! Я можу переказати його] чудове писання тільки тією мовою, якою він сам його написав.

„Въ Н—скую Земскую] Управу Н—скаго Волостнаго Правленія.

Доношеніє.”

Оное Волостное Правленіє имѣеть честь донести, что топливо для школы г-ну учителю всегда давалось въ достаточности и ежели на какихъ два дни случилась пріостановка, то единственно отъ недостачи общественныхъ суммъ, которыхъ не доставало. И на шотъ оскорбленій, то никакихъ таковыхъ оскорбленій волостной старшина учителю не чинилъ, а наоборотъ всегда споспѣшествовалъ просвѣщенія юношества и зашолъ въ школу какъ начальникъ, отечески пекущійся о благосостояніи, чтобъ узнать необходимое для школы, но г-нъ учитель безъ всякаго на то вниманія, поносными и дерзкими словами старшину изругалъ и выгналъ прочь съ устрашеніем палкою, каковую для совершенно неизвѣстныхъ, но весьма вредоносныхъ на-

м'єреній, постоянно при себ'ї им'єя, какъ би угрожая спокойствію.

И всякія другія г-на учителя жалобы единственно отъ того, что онъ на волостного старшину и писаря злобу им'єть и постоянно им'єть между волостью истязаніе въ разсужденіе разныхъ будто-бы чинимыхъ ему причепокъ, каковыхъ причепокъ онъ есть причиною, а оныхъ не существуетъ. Самъ-же г-нъ учитель нимало в школѣ не учитъ, а лишь занимается припагандою и книжки мыслей безбожныхъ розширяетъ и разныя р'єчи относительно противъ властей, чему прим'єромъ крестьянинъ Герасимъ Рудый и свид'єтелемъ...“ і таке инше.

До сього додав ще й книжку, що старшина однав, — нехай начальство бачить.

Урядник-же написав своєму начальству ще краще. Він просто казав, що вчитель хотів счинити на селі бунт розмовами та книжками, а доводом виставляв те, що мужики почали виявляти ще більшу непокірливість, бо зовсім нехотя знімають перед урядником шапки.

Се все полинуло, куди треба.

.....

Трохи згодом шкільне начальство завітало в школу. Воно сказало вчителеві :

— Що ви тут так погано поводитесь? Книжки якісь там, розмови...

Бідолашний учитель хотів був виправляти ся й доводив, що книжку, яку старшина відняв, дозволила не то цензура, а й „учений комітетъ“ у школи, але начальство не дало йому й договорити.

— Се все добре, але ви чоловік неспокійний... Шукайте собі місця деінде, — нам вас не треба.

Вчитель мусів шукати...

Волосний старшина Пастушенко, поліцейський урядник Швидков, волосний писарь Льовшин, сільський староста Губань і поштарь Цупченко могли тепер пересвідчити ся, що ще існують способи скарати винного...

№ 11. Проф. **М. Грушевський**, Про українську мову і українську школу. (З портретом і біографією автора).

№ 12. **М. Порш**, Про автономію України.

№ 13. **Б. Свідерський**, Економічні нариси.

Готують ся до друку:

№ 14. Проф. **М. Грушевський**, Одність чи розпад? (Про українську справу в Росії) й інші книжечки.

В третій десяток увійдуть твори **М. Кропивницького** (По ревізії), **Ів. Тобілевича** (Карпенка Карого), **Ст. Руданського** (Співомовки), **П. Мирного** (Лови), **Б. Грінченка** (Байда), **О. Мартовича**, **М. Коцюбинського** („Persona grata“) й ин., а також вибрані твори з української народньої словесности.

Набувати книжечки „ВІДРОДЖЕННЯ“ можна в кожній українській книгарні.

46.110

**:: Всякі українські книжки ::
часописі можна дістати
в отсих українських
:: книгарнях: ::**

У Київі:

1. **Українська Книгарня**, ред. Літ. Наук. Вістника, Фундуклеївська, 12.
2. **Українська Книгарня**, ул. Безаковська, 8.
3. **Крамниця „Час“**, В. Володимирська, 53.

В Полтаві:

1. **Українська Книгарня**, Петровська ул., д. Ворожейкина.
2. **Книгарня Г. Маркевича**, Бульвар І. Котляревського.

В **Катеринославі**: Книгарня Лозинської, Проспект.

В **Харкові**: „Українська Книгарня“, Петровський пер., 48.

В **Одесі**: Книгарня „Діло“, Преображенська, 11.

В **Катеринодарі**: „Українська Книгарня“, Катерининська, 34.

В **Житомир**: Книгарня Совинського.

З друкарні Київської 5-ої Артільної Спілки.

30690 / 21. A

ВИДАВНИЦТВО
ВІДРОДЖЕННЯ.

БОРИС ГРІНЧЕНКО.

- :- Байда -:- -

И ИНШІ ОПОВІДАННЯ

№ 21.

ЦІНА 15 КОП.